

I. ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Ὁ ποιητὴς καὶ ἡ πόλις

Ὁ ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΟΣ. Ἡ προσωνομία μπορεῖ νὰ στεγάσει τὸν βίον καὶ τὴν πολιτεία τοῦ ποιητῆ Κ. Π. Καβάφη¹ με ἀκρίβεια καὶ ἐπάρκεια. Σπάνια συγγραφέας ἔχει συνδεθεῖ κατὰ τέτοιο ἀπόλυτο ἀλλὰ καὶ διαρκὴ τρόπο με τὸν τόπο διαβίωσής του. Στὴν ἑλληνικὴ λογοτεχνία τὸ παράδειγμα εἶναι μοναδικό. Τὸ ἴδιο μπορεῖ νὰ ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν εὐρωπαϊκὴ, παρὰ τοὺς στενοὺς δεσμοὺς ὀρισμένων συγγραφέων με συγκεκριμένες πόλεις. Ὁ ποιητὴς ἔχει ἀμετάκλητα ταυτιστεῖ με τὸν τόπο ὅπου γεννήθηκε, ἔζησε καὶ πέθανε. Ἡ γενικὴ αὐτὴ ἀποδοχὴ ἐπιτρέπει τὴν ὑποκατάσταση τοῦ ὀνόματος ἀπὸ τὸν ἐπιθετικὸ προσδιορισμὸ τῆς καταγωγῆς καί, συνάμα, τὴν προσθέτει ὡς ἀναπόφευκτη προοπτικὴ στὴ θέαση τοῦ ἔργου του.²

Βέβαια, ἡ Ἀλεξάνδρεια δὲν ἦταν κάποια συνηθισμένη αἰγυπτιακὴ πόλις. Τὸ ὄνομά της ἀνακαλοῦσε τόσο τὸν Μακεδόνα στρατηλάτη ὅσο καὶ τὴ δυναστεία τῶν Πτολεμαίων τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ τὴ ρωμαϊκὴ ἐπικυριαρχία ποὺ ἀκολούθησε. Εἶχε ἐπομένως παρελθὸν πλούσιο σὲ μνῆμες καὶ φήμη. Στὸ παρελθὸν αὐτὸ ἡ περιπέτεια τοῦ «ἑλληνικοῦ» βρῆκε τὴν πρὸ ἀπρόσμενη τύχη, τίς πρὸ παράδοξες ἀναμειξίσεις, τίς πρὸ ἀνοίκειες προσαρμογές. Ὁ Καβάφης τὰ συνάντησε ὅλα αὐτὰ σὲ μιὰ

1. Ἡ συγκεκριμένη μορφή ὑπογραφῆς καθιερώναται ἀπὸ τὸν ποιητὴ ὀριστικὰ τὸ 1904.

2. Βλ. σχετικὰ Edmund Keeley, *Cavafy's Alexandria. Study of a Myth in Progress*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1976 [ἑλλ. ἔκδ.: *Ἡ καβαφικὴ Ἀλεξάνδρεια. Ἐξέλιξη ἐνὸς μύθου*, μτφρ. Τζένη Μαστοράκη, Ἰκαρος, Ἀθήνα 1979].

Αίγυπτο που ήταν (μετά το 1882) κτήση της Βρετανικής Αυτοκρατορίας και μέσα στο περιβάλλον της ακμάζουσας ελληνικής παροικίας, της οποίας υπῆρξε η πιο σημαντική πνευματική προσωπικότητα, όπως αποδείχτηκε όχι εκ των υστέρων αλλά όσο ζούσε.

Ἡ πόλη δὲν ὀρίζει μόνο τὸν κύκλο τοῦ βίου του ἀλλὰ καὶ ἓνα σημαντικό μέρος τῆς ποιητικῆς του. Τὴν πέρασε στὸ συμβολικὸ στημόνι τῆς γραφῆς, καθιστώντας τὴν οἰκουμενικὴ συνεκδοχὴ («Ἀποχαιρέτα τὴν, τὴν Ἀλεξάνδρεια πὺ χάνεις»³) ἢ ἐπιχειρώντας συσχετισμοὺς στοὺς ὁποίους ἀνακαλεῖται εἰρωνικά τὸ παρελθόν («Κ' οἱ Ἀλεξανδρινοὶ τὸν πάρουν στὸ ψιλὸ, / ὡς εἶναι τὸ συνήθειο τους, οἱ ἀπαίσιου»⁴ ἢ «Οἱ Ἀλεξανδρινοὶ ἐνωθὴν βέβαια / πὺ ἦσαν λόγια αὐτὰ καὶ θεατρικὰ»⁵) γιὰ νὰ προκαλέσει συνειρμούς μετὰ τὸ παρόν. Ἡ πόλη καὶ οἱ κάτοικοί της, μαζί με στιγμιότυπα ἀπὸ τὴν ἱστορία της, ἔχουν ἀπορροφηθεῖ ἀπὸ τὸν καβαφικὸ λόγο ποικιλοτρόπως, σὲ μιὰ συμπύκνωση βίου καὶ τέχνης ὅπως κορυφώνεται στὸν στίχο: «Πάντα ἢ Ἀλεξάνδρεια εἶναι».⁶ Δὲν στάθηκε, ἐπομένως, τυχαῖο πὺ ἡ μετωνυμία («ὁ Ἀλεξανδρινὸς») ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι δραστηρικὴ καὶ σαφής, ἀποκλείοντας κάθε παρεξήγηση ἢ σύγχυση. Τὸ ὄνομα τῆς πόλης ἀνακαλεῖ ἐπίσης μιὰ πολυσχιδὴ μυθολογία πὺ συνοδεύει μόνιμα, ἀλλὰ ὄχι πάντοτε φανερά, τὴν καβαφικὴ ποιητικὴ ἐνδοχώρα.

Καμιὰ (ἐκτενὴς ἢ συνοπτικὴ) βιογραφία τοῦ ποιητῆ δὲν μπορεῖ νὰ ὑποτιμῆσει τὴ βαρύτητα τῆς Ἀλεξάνδρειας γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του.⁷ Ἐξῆσε τὴν πόλη μοιρασμένα: τριάντα περίπου χρόνια στὸν 19ο αἰώνα, ἄλλα τόσα καὶ κάτι στὸν 20ό.

3. Βλ. «Ἀπολείπειν ὁ θεὸς Ἀντώνιον» (1911).

4. Βλ. «Ἡγεμὼν ἐκ Δυτικῆς Λιβύης» (1928).

5. Βλ. «Ἀλεξανδρινοὶ βασιλεῖς» (1912).

6. Βλ. ἀδημοσίευτο ποίημα «Φυγάδες» (1914).

7. Βλ. γιὰ παράδειγμα Robert Liddell, *Cavafy: A Critical Biography*, Duckworth, London 1974 [ἑλλ. ἔκδ.: *Καβάφης. Κριτικὴ βιογραφία*, μπηρ. Καίτη Λογοθέτη-Ἀντερσον, Ἴκαρος, Ἀθήνα 1980 – νεότερη ἑλλ. ἔκδ.: *Καβάφης. Μιὰ βιογραφία*, μπηρ. Δ. Τσεκούρα καὶ Εὐστ. Θωμᾶ, Γκοβόστης, Ἀθήνα 2002].

Τὰ ὑπόλοιπα τὰ πέρασε στὴν Ἀγγλία (1872-1877) καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη (1882-1885), σὲ σημαντικὲς στιγμὲς τῆς ζωῆς του ποὺ εἶχαν μεγάλη ἐπίδραση στὴ διαμόρφωση τῆς προσωπικότητάς του. Στὴν Ἀθήνα ἦρθε γιὰ σύντομες ἐπισκέψεις τέσσερις φορές: τὶς δύο πρῶτες (1901 καὶ 1903) γιὰ λογοτεχνικὴ ἀναψυχή,⁸ ἓνα εἶδος δημοσίων σχέσεων τῆς ἐποχῆς, τὴν τρίτη (1905) γιὰ νὰ συμπαρασταθεῖ στὸν ἄρρωστο ἀδελφὸ του Ἀλέξανδρο, ὁ ὁποῖος τελικὰ τότε ἀπεβίωσε, τὴν τέταρτη καὶ τελευταία (1932) γιὰ σοβαροὺς λόγους ὑγείας, ἀλλὰ μὲ ἀπῆχηση ἤδη κατεστημένη καὶ διάθεση γιὰ ἐπαφὲς ἀκόμη ἐνεργή. Γιὰ τοὺς Ἀθηναίους καὶ, γενικότερα, γιὰ τοὺς Ἑλλαδικούς, ὁ Καβάφης ἦταν μιὰ ἀλεξανδρινὴ παραδοξότητα. Γίνεται φανερὸ αὐτὸ ἀπὸ τὶς ἀφηγήσεις ὅσων τὸν συνάντησαν στὴν Ἀθήνα ἢ στὴν Ἀλεξάνδρεια.

Ἄν ἐξαιρέσει κανεὶς ἓνα ταξίδι στὴ Μασσαλία, στὸ Παρίσι καὶ στὸ Λονδίνο (Μάιος-Ἰούνιος 1897)⁹ καὶ κάποιες, χειμωνιάτικες δραπετεύσεις στὸ Κάιρο γιὰ λίγες μέρες, θὰ μπορούσε εὐκόλα νὰ καταλήξει στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ἐβδομηντάχρονος βίος τοῦ ποιητῆ δὲν ὑπῆρξε κάτι ξεχωριστὸ καὶ δὲν παρουσιάζει ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον. Ἔτσι κρίνουν συνήθως οἱ βιογράφοι, ὅταν ὁ ἥρωάς τους δὲν προσφέρει ἐπαρκὲς ὕλικό γιὰ ἀκμαία (δηλαδὴ ἀποκαλυπτικὴ) ἀφήγηση. Ἐνα σπουδαῖο ἔργο, ὅμως, δὲν συνοδεύεται ἀπαραιτήτως ἀπὸ μιὰ πολυτάραχη ἢ πολυταξιδεμένη ζωὴ. Ἡ μᾶλλον: εἶναι σπουδαῖο ἐπεὶδὴ ἀκριβῶς ὑπῆρξε τὸ σημαντικότερο συμβάν διαρκείας στὴ ζωὴ τοῦ συγγραφέα.

Ἑλληνας τῆς διασποράς, ὑπάλληλος σὲ ἐγγλέζικη Ὑπηρεσία Ἀρδεύσεων ἐπὶ 30 χρόνια καὶ ἀμφιλεγόμενη προσωπικότητα τῆς ἐλληνικῆς παροικίας. Ἄν δὲν γινόταν μὲ κόπο καὶ σύστημα ὁ ποιητῆς Καβάφης, τίποτε ἀπὸ αὐτὰ δὲν θὰ εἶχε σημασία γιὰ μᾶς σήμερα. Ὡς ποιητῆς καταγράφεται στὸ διαβατήριό του, ὁ ἴδιος ὅμως, ὅταν αὐτοβιογραφεῖται, ἀποσιωπᾷ αὐτὴ τὴν ιδιότητα (θεωρώντας τὴν κυριαρχικὴ ἢ αὐτονόητη), καὶ περιορίζει σὲ ἓνα ἰσχνό, ὥστόσο περιεκτικὸ, βιογραφικὸ διάγραμ-

8. Συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ του Ἀλέξανδρο.

9. Συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ του Ἰωάννη-Κωνσταντῖνο (Τζών).

μα, σὰν νὰ θέλει νὰ πεῖ «ἀφῆστε τὴ ζωὴ μου καὶ ἀσχοληθεῖτε μὲ τὸ ἔργο μου».¹⁰ Ἀξίζει ἐδῶ, πρὶν περάσουμε σὲ ἄλλες πτυχεὲς τοῦ βίου του, νὰ τὸν ἀκούσουμε:

Εἶμαι Κωνσταντινουπολίτης τὴν καταγωγὴν, ἀλλὰ ἐγεννήθηκα στὴν Ἀλεξάνδρεια — σ' ἓνα σπίτι τῆς ὁδοῦ Σερίφ· μικρὸς πολὺ ἔφυγα, καὶ ἀρκετὸ μέρος τῆς παιδικῆς μου ἡλικίας τὸ πέρασα στὴν Ἀγγλία. Κατόπιν ἐπεσκέφθην τὴν χώραν αὐτὴν μεγάλως, ἀλλὰ γιὰ μικρὸν χρονικὸν διάστημα. Διέμεινα καὶ στὴ Γαλλία. Στὴν ἐφηβικὴ μου ἡλικία κατοίκησα ὑπὲρ τὰ δύο ἔτη στὴν Κωνσταντινούπολη. Στὴν Ἑλλάδα εἶναι πολλὰ χρόνια πού δὲν ἐπῆγα. Ἡ τελευταία μου ἐργασία ἦταν ὑπαλλήλου εἰς ἓνα κυβερνητικὸν γραφεῖον ἐξαρτώμενον ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖον τῶν Δημοσίων Ἔργων τῆς Αἰγύπτου. Ξέρω Ἀγγλικά, Γαλλικά καὶ ὀλίγα Ἰταλικά.

Τὸ κείμενο πρωτοδημοσιεύτηκε τὸ 1924 στὸ γνωστὸ¹¹ ἀφιέρωμα τοῦ περιοδικοῦ *Νέα Τέχνη* πού ἐξέδωσε ὁ Μάριος Βαϊάνος, πιστὸς μεσίτης καὶ διαφεντευτὴς τοῦ ποιητῆ στὴ δύστροπη Ἀθήνα. Ἡ λιτὴ περιγραφή ἀναφέρεται σὲ ἀντικειμενικὰ δεδομένα, δίχως νὰ λείπει κάτι περισσότερο γιὰ τὴν Ἀλεξάνδρεια, τὴν πόλιν ὅπου συνέθεσε τὸν βίον καὶ τὸ ἔργο του. Γιατὶ ἡ Ἀλεξάνδρεια κυριαρχεῖ ὡς ἀναγκαία συνθήκη. Δάνεισε στὸν Καβάφη λάμψη καὶ αἴγλη ἀπὸ τὸ παρελθόν της καὶ ἓνα σημεῖο (ἄλλοι τὸ ὀνόμασαν σταυροδρόμι) νὰ σταθεῖ πολύτροπα πρὸς τὸν κόσμον. Ὁ Καβάφης, μὲ τὴ σειρά του, τὴν ἔφερε μὲ τὸ ἔργο του στὸ προσκήνιον καὶ τῆς χάρισε ἓνα μέλλον στὴ λογοτεχνία πού ξεπερνᾷ τὴν ἱστορία καὶ τὴ γεωγραφία. Ἡ βιογραφία του εἶναι βαθιὰ ριζωμένη στὴ βιογραφία τῆς πόλης, καθὼς ἡ τελευταία ἐμβάλλει στὴ δική του ἐποχὴ, στὸ σύγχρονον χωνευτήρι γλωσσ-

10. Παρόμοια ἀποψη διατύπωσε σὲ ἀδημοσίευτο ποίημα, τὸ ὁποῖο ἀρχίζει ὡς ἑξῆς: «Ἀπ' ὅσα ἔκαμα κι ἀπ' ὅσα εἶπα / νὰ μὴ ζητήσουνε νὰ βροῦν ποιὸς ἦμουν», («Κρυμμένα»), 1908 (βλ. *Ἀδημοσίευτα: Ὁλοκληρωμένα* στὴν παρούσα ἔκδοση).

11. «Παρδαλὸν», μὲ ὅ,τι καὶ ἂν σημαίνει αὐτὴ ἡ λέξη, τὸ χαρακτήρισε ὁ Γ. Π. Σαββίδης σὲ συνέντευξή του τὸ 1983 (*Μικρὰ καβαφικά*, τόμ. Β', Ἑρμῆς, Ἀθήνα 1987, σ. 399).

σῶν, φυλῶν, θρησκευμάτων καὶ πολιτισμῶν.¹² Ὁ ποιητὴς καὶ ἡ πόλις του. Μιὰ σχέσηη δύσκολη καὶ ἀμφίθυμη ἀλλὰ πού με τὰ χρόνια ἔγινε ἀναπόφευκτη. Καμιὰ βιογράφηση δὲν μπορεῖ νὰ ἀγνοήσει τὴ σημασία μιᾶς τόσο πολὺπλευρης συνύπαρξης. Ὁ Καβάφης εἶναι σὰν νὰ τὴν παντρεύτηκε ἀναγκαστικά. Γι' αὐτὸ ἔγινε καὶ θὰ παραμείνει ὁ μόνος («Ἀλεξανδρινός»), χωρὶς κανέναν ἄλλον προσδιορισμό.

Κάθε συνάντησή με τὸν Καβάφη εἶναι συνάντησή με τὴν Ἀλεξάνδρεια – τὴ φανταστικὴ πόλις τῆς ἱστορίας. Πραγματικὴ Ἀλεξάνδρεια δὲν ὑπάρχει, ὅπως δὲν ὑπάρχει πραγματικὸς Καβάφης. Ἄν ὑπῆρξαν ποτέ, με τὸν τρόπο πού φανταζόμαστε, εἶναι κάτι πού δὲν θὰ τὸ μάθουμε, ἀφοῦ καὶ οἱ δύο διαχέονται στὸ τοπίο τῆς ἱστορίας. Με αὐτὴ τὴν προϋπόθεσή, ὅτι θὰ συνθέσουμε δηλαδὴ ἓνα ὁμοίωμα πού λέγεται («ἡ ζωὴ τοῦ Καβάφη»), μπορούμε νὰ προσχωρήσουμε καὶ νὰ δώσουμε στὸν ἀναγνώστη μικρὴ ἀποτύπωση βιογραφικῶν πληροφοριῶν πού θὰ τοῦ ἐπιτρέψουν νὰ ἰδεαστεῖ τὸν δικό του ἥρωα.

12. Τόσο ἡ πόλις ὅσο καὶ ἡ ἐλληνικὴ παροικία ἔχουν κατὰ καιροὺς ὑποστεῖ τὴν ἐξιδανίκευση τοῦ ἐθνικοῦ μεγαλοϊδεατισμοῦ ἢ τὸν καλλωπισμὸ ἑνὸς δῆθεν λαμπεροῦ κοσμοπολιτισμοῦ. Σήμερα γνωρίζουμε ὅτι ἡ ἀποικιοκρατία στὴν Αἴγυπτο εἶχε ἓνα πολὺ σκληρὸ πρόσωπο καὶ μιὰ πολιτικὴ πού ἀπέκλειε καὶ καταπίεζε τὸν ντόπιό πληθυσμό. Εἶναι ἐντυπωσιακὴ ἡ πλήρης ἀποσύνδεση τοῦ καβαφικοῦ ἔργου ἀπὸ αὐτὸ τὸ περιβάλλον ἢ ἡ ἐντελῶς ἐπιφανειακὴ συσχέτισή του με τὴν παροικιακὴ πραγματικότητα. Μόνον τὰ τελευταῖα χρόνια, με τὴν ἀνάπτυξη τῶν μεταποικιακῶν σπουδῶν, ἀρχίζει νὰ ἀναδύεται μιὰ διαφορετικὴ εἰκόνα τῆς Ἀλεξάνδρειας καὶ τῶν ξένων μειονοτήτων σὲ αὐτὴν κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα καὶ στὴς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ. Ἐντυπωσιακὴ ἐπίσης εἶναι ἡ πληροφορία πού ἔχουμε ἀπὸ πολλὰς πηγὰς ὅτι ὁ Καβάφης γινώριζε ἐλάχιστα ἀραβικά, μολονότι ἔζησε τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ζωῆς του στὴν Αἴγυπτο. Σημειώνει γιὰ παράδειγμα ὁ Γιάγκος Πιερίδης: «Τ' ἀραβικά του φτωχά. Ἄγνωστο γιὰ ποιὸ λόγο, αὐτὸς ὁ τετραπέρατος, δὲ φρόντισε νὰ τὰ καλλιεργήσει» (Ὁ Καβάφης, Δωδέκατη Ὁρα, 2η ἐκδ., Ἀθήνα 1965, σ. 21). Πρβλ. τὴ μαρτυρία τοῦ Αἰγύπτιου Ἰμπραήμ ἐλ Καγιάρ, ὑφισταμένου τοῦ Καβάφη στὴν Ἐταιρεία Ἀρδεύσεων: «Ἦξερε πολὺ λίγα ἀραβικά, τόσα ὅσα γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ συνεννοεῖται με τὸν ὑπνρέτη του [...]. Σπανιώτατα χρησιμοποιοῦσε τὰ ὑποτυπώδη του ἀραβικά. Ἐξάλλου, τοῦ ἄρεσε νὰ φαίνεται πὼς ἦταν ξένος» (Μανώλης Χαλβατζάκης, Ὁ Καβάφης στὴν ὑπαλληλικὴ του ζωὴ, Ἀθήνα 1967, σ. 12).

Θὰ μπορούσαμε φυσικά νὰ ἀποφύγουμε τὴν πεπατημένη καὶ νὰ ξεκινήσουμε ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ ἔργο, ἀφήνοντας στὴν ἄκρη τὸν οὕτως ἢ ἄλλως γνωστό-ἄγνωστο ἄνθρωπο Καβάφη. Γιὰ πολλοὺς ἀναγνώστες ὅμως ἡ οἰκείωση μὲ τὸ «πρόσωπο», ἔστω καὶ μυθοπλαστική, ἐπιτρέπει τὴ φιλικότερη προσέγγιση τοῦ ἔργου. Ἄν δεχτοῦμε ὅτι τὸ ἔργο δὲν ὑπάρχει στὸ κενό, τότε πρέπει νὰ βροῦμε ἓναν τρόπο νὰ ἐξηγήσουμε πῶς συνδέεται μὲ τὴν ἱστορία – ἀνθρώπων, πόλεων καὶ πραγμάτων. Ἡ βιογράφηση εἶναι μὰ στοιχειώδης ἀρχή, ἀρκεῖ νὰ μὴ ταυτίζεται μὲ τὴν «ἀλήθεια» καὶ νὰ μὴ σκεπάζει τὸ «τιμιότερο» ὄλων: τὴν ποίηση.

Ἡ οἰκογένεια

Ὅταν θέλουμε νὰ (γνωρίσουμε) ἓνα πρόσωπο ψάχνουμε πρῶτα τὴν οἰκογένειά του. Αὐτὸ εἶναι μιὰ ἐμπειρική διαπίστωση ἀλλὰ καὶ μιὰ φροῦδική τεχνική. Ἡ οἰκογένεια συγκροτεῖ τὸ πλέγμα ὅπου διαμορφώνεται ἡ σύλληψη τοῦ ἐγὼ ὡς διελευστίνδα ἔλξης καὶ ἀπώθησης. Ἐκεῖ κρύβεται τὸ μυστικὸ τοῦ ἀτόμου. Ἡ διερεύνηση τῶν οἰκογενειακῶν δεσμῶν τοῦ ποιητῆ εἶναι ἀσφαλῶς ἐργασία ἀπαιτητική καὶ προϋποθέτει εἰδική (ἐπιστημονική) ἀγωγή. Ἐδῶ θὰ περιοριστοῦμε νὰ δώσουμε τὸ διάγραμμα τῆς οἰκογενειακῆς ἱστορίας, ἀναφέροντας πρόσωπα καὶ πράγματα, χωρὶς ὅμως νὰ προχωρήσουμε στὸ σκοτεινὸ ἐσωτερικὸ τοπίο τῶν διαπροσωπικῶν σχέσεων καί, κυρίως, χωρὶς νὰ μετρήσουμε σὲ βάθος τὴν ἀπήχυσή τους στὴν προσωπικότητα τοῦ ποιητῆ.

Ὁ Καβάφης μεγάλωσε σὲ πολυμελὴ οἰκογένεια ἀγοριῶν. Ἐπτὰ ἐτῶν ἔζησε τὴν ἀπώλεια τοῦ πατέρα (1870) καὶ ἀνέπτυξε στενὴ σχέση μὲ τὴ μητέρα, ὄντας τὸ μικρότερο παιδί ἀπὸ τὰ ἑννιά. Ἡ ἐξάρτηση φαίνεται νὰ ἦταν ἀμοιβαία καί, σύμφωνα μὲ ὀρισμένους μελετητές, ἂν πιστέψουμε τὸν ψίθυρο τῆς ἱστορίας καὶ τὴν ὑπόδειξη τῆς φωτογραφικῆς μηχανῆς, ἡ μητέρα του τὸν ἔντυνε καὶ τὸν καμάρωνε σὰν κοριτσάκι, σὰν ἐκεῖνο ὑποτίθεται ποὺ τῆς ἔλειπε ἀνάμεσα σὲ τόσοι ἄνδρες. Κάτι τέτοιο ὅμως ἦταν συνήθεια τῆς ἐποχῆς καὶ ὄχι ἀπλῶς ἰδιοτροπία τῆς Χαρίκλειας Καβάφη. Ὅσο ζοῦσε ὁ πατέρας, ἡ οἰκογένεια εἶχε πλοῦτη

και αναγνώριση. Μετά τον θάνατό του όμως ήρθε γρήγορα ο κοινωνικός και οικονομικός ξεπεσμός. Λίγα χρόνια αργότερα τα πράγματα έγιναν πιο δύσκολα. Η ζωή του Καβάφη γέμισε απώλειες. Έκτός από τον θάνατο του πατέρα και δύο αδερφιών (που χάθηκαν σε βρεφική ηλικία), βίωσε, από το 1886 έως το 1905, τον θάνατο στενών συγγενικών του προσώπων, πρωτίστως της μητέρας του (1899) αλλά και τεσσάρων αδελφών του,¹³ του θείου του Γεωργίου Καβάφη (1891) και του παππού του, από τη μεριά της μητέρας του, Γεωργιάκη Φωτιάδη (1896).

Κοντά σ' αυτά πρέπει να λογαριάσουμε και την απώλεια αγαπημένων φίλων της νεανικής ηλικίας, όπως του Στέφανου Σκυλίτση το 1886 και του Μικέ Ράλλη το 1889. Απώλειες που για κάθε άνθρωπο είναι βαθύτατα τραυματικές. Στη ζωή του ποιητή (στην προφάνειά της) δεν προστίθεται τίποτε· επέρχονται μόνο απουσίες. Στην Αλεξάνδρεια ζούσε με τη μητέρα του και δύο από τους αδελφούς του, τον Παύλο και τον Ιωάννη-Κωνσταντίνο. Ο πρώτος ήταν δραστήριος όμοφυλόφιλος με ταρκαχώδη ζωή,¹⁴ ο δεύτερος (που είναι περισσότερο γνωστός στην καθαφική βιβλιογραφία ως Τζών) υπήρξε θαυμαστής και συμπαροστάτης του· έγραψε και ο ίδιος ποιήματα στα αγγλικά και στα γαλλικά, αλλά ασχολήθηκε περισσότερο με τη μετάφραση των ποιημάτων του μικρότερου αδελφού.¹⁵ Με αυτούς

13. Το 1891 ο Πέτρος-Ιωάννης, το 1900 ο Γεώργιος, το 1902 ο Άρι-
στείδης και το 1905 ο Αλέξανδρος.

14. «Από νέος έκανε βίο έκλυτο και προκλητικό κ' οι διαδόσεις [...] ακόμη έπιζούν [...]. Συχνά μπερδεύουν τα πρόσωπα [...] και τα καμώματα του Παύλου καταλογίζονται στον Κωνσταντίνο», Στρατής Τσίρκας, «Κ. Π. Καβάφης. Σχεδιάσμα χρονολογίας του βίου του», *Έπιθεώρηση Τέχνης* 108 (Δεκέμβριος 1963), σ. 696. «Γνωστός τύπος ακόλαστου, άσυγκράτητα και άπροκάλυπτα παραδομένου στις τολμηρές ήδονές», Στρατής Τσίρκας, *Ο Καβάφης και η εποχή του*, Κέδρος, Αθήνα 1958, σ. 178. Δεν μιλούσε σχεδόν ποτέ ελληνικά και συναναστρεφόταν κατά κύριο λόγο Έγγλέζους (βλ. σχετικά Βαγγέλης Καραγιάννης, *Σημειώσεις από την γενεαλογία του Καβάφη*, Ε.Λ.Ι.Α., Αθήνα 1983, σ. 142).

15. Ο Τζών είναι ένα θέμα της καθαφικής βιβλιογραφίας προς περαιτέρω διερεύνηση. Ηλικιακά ήταν σχεδόν συνομήλικος του ποιητή (γεννήθηκε το 1861) αλλά δεν διέθετε ούτε τον χαρακτήρα ούτε το ταλέντο του.

τούς δύο ὁ Καβάφης εἶχε πολὺ καλὲς σχέσεις καὶ ἀρμονικὴ συμβίωση. Ἀφοῦ πέθανε ἡ μητέρα τὸ 1899, τὰ ἀδέρφια ἔμειναν μαζί ἕως τὸ 1904. Τὴ χρονιά αὐτὴ ὁ Τζῶν μετακομίζει στὸ Κάιρο, ἐνῶ οἱ ἄλλοι δύο συνεχίζουν νὰ συγκατοικοῦν ἕως τὸ 1908,¹⁶ ὁπότε ὁ Παῦλος ἐγκαταλείπει γιὰ πάντα τὴν Αἴγυπτο.

Αὐτὸ σημαίνει ὅτι τὸ 1908 ὁ Καβάφης βρίσκεται νὰ μένει μόνος. Γιὰ πρώτη φορὰ στὰ 45 τοῦ χρόνια πρέπει νὰ φροντίσει τὸν βίο του σύμφωνα μὲ τὶς περιστάσεις καὶ τὶς ἀνάγκες. Ἡ ἀφοσίωση ὅμως στὴν τέχνη δημιούργησε ἕναν κύκλο ὀπαδῶν, θαυμαστῶν, συνομιλητῶν καὶ ἐπισκεπτῶν ποὺ πρέπει νὰ γέμισε τὸ ὑπαρξιακὸ κενὸ σὲ μεγάλο βαθμὸ. Γενικὰ ὠστόσο, στὴν ὠριμότητά του, ὑπερίπταται ὡς μόνιμη ἀπουσία ἢ οἰκογένεια: αὐτὴ ποὺ ἔχασε καὶ αὐτὴ ποὺ δὲν ἔκανε ποτέ. Σ' αὐτὸ τὸ κενὸ ἐγκαθίσταται μονοκρατορικὰ ἡ τέχνη τῆς ποιήσεως καὶ τὰ πάθη της.

Ἡ οἰκογένεια Καβάφη εἶχε μακρινὲς φαναριώτικες ρίζες στὴν Πόλη, ρίζες γιὰ τὶς ὁποῖες ὁ ποιητὴς ἦταν πολὺ περήφανος, μὲ τὸν τρόπο ποὺ εἶναι περήφανοι οἱ (ξεπεσμένοι) ἀριστοκράτες ὅταν χρειάζονται ὑποστήριξη ἀπὸ τὸ παρελθόν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν τρόπο τῶν ποιητῶν ποὺ σκηνοθετοῦν τὴ ζωὴ τους ἀνάλογα μὲ τὶς ἀνάγκες τῆς τέχνης τους. Ὁ πατέρας καί, κυ-

¹⁶Ἔως τὸν θάνατό του (1923) ἐπιδόθηκε, ὅχι μὲ ιδιαίτερη ἐπιτυχία, στὴ μετάφραση ποιημάτων τοῦ προικισμένου ἀδερφοῦ του στὰ ἀγγλικά. Ἀπὸ ὅλους τοὺς Καβάφηδες αὐτὸς εἶναι ὁ πιὸ ἄμεσα συνδεδεμένος λογοτεχνικὰ μὲ τὸν Κ. Π. Σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τῆς ἀνιψιάς τοῦ Καβάφη Χαρίκλειας Βαλιέρι (κόρης τοῦ Ἀριστείδη Καβάφη), ἡ ὁποία ὑπῆρξε ἡ κύρια κληρονόμος τοῦ Τζῶν, ὁ ποιητὴς εἶχε πάντα τὸ πᾶντο χέρι στὴ σχέση. Περιγράφει τὸν Τζῶν, σὲ προφορικὴ ἀφήγησή της, ὡς ἐξῆς: «Πολὺ λεπτὸς στοὺς τρόπους του μὲ ἀνατροπὴ καὶ ἰδιοσυγκρασία ἀγγλική, εὐγενικὴ ἐμφάνιση, ἐκλεπτυσμένη μορφὴ καὶ ἐκ φύσεως ἄνθρωπος “κλειστός”, [...] πουριτανός, ἀριστοκράτης [...] ἦταν “τῆς ἐποχῆς τῆς Βικτωρίας”, [...] πολὺ ὑπερήφανος, πολὺ αὐστηρὸς, πολὺ εὐγενής» (βλ. Καραγιάννης, ὁ.π., σ. 144 καὶ 147). Βλ. ἐπίσης τὴν ἀλληλογραφία του μὲ τὸν ποιητὴ (74 ἐπιστολὲς ἀπὸ τὸ 1882 ἕως τὸ 1920 στὸ <http://www.kavafis.gr/archive/texts/list.asp?cat=11&subcat=1>).

16. Τὸ 1907 ὁ ποιητὴς καὶ ὁ Παῦλος ἀλλάξαν κατοικία καὶ ἐγκαταστάθηκαν στὴν περιώνυμη πλέον ὁδὸ Λέψιους, στὸν ἀριθμὸ 10. Πολὺ σύντομα ὁ Καβάφης θὰ μείνει ὁ μόνος ἐνοικος ἕως τὸν θάνατό του τὸ 1933.

ρίως, ή μητέρα του κατάγονται από οικογένειες σημαντικές τής Πόλης και, όταν ο ποιητής καταγράφει τή γενεαλογία τους, στέκεται με περισσή φροντίδα στους τίτλους τών άξιωματών και τής κοινωνικής θέσης. "Ηθελε να θυμίσει ότι είναι από μεγάλο σόι¹⁷ και όχι άνθρωπος τής σειράς.

Για να κατανοήσει κανείς τόν Καβάφη, πρέπει να κατανοήσει τήν εποχή του, δηλαδή να σχηματίσει μιá εικόνα για τó πώς ήταν ó κόσμος από τόν όποιο κατάγεται. "Όσο ξεμακραίνουμε στόν χρόνο, τόσο πιο δύσκολα μπορούμε να συνδέσουμε τó μικρό έλληνικό κρατίδιο, που αναδύεται στón ευρωπαϊκό χάρτη τó 1830, με τόν ευρύτερο χώρο τού παροικιακού έλληνισμού που άκμάζει οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά στήν επικράτεια τής Όθωμανικής Αυτοκρατορίας, στή Ρωσία, στήν Αίγυπτο και στήν Ευρώπη. Οί έλληνικές παροικίες έχουν ανθρώπους που επιδίδονται με έπιτυχία στό εμπόριο, στις επιχειρήσεις και στις χρηματοπιστωτικές συναλλαγές, αποκτώντας πλούτο και κύρος. "Ηδη από τόν 18ο αιώνα συναγωνίζονται τούς Έβραίους, τούς Άρμένιους, τούς Λεβαντίους, αλλά και τούς Ευρωπαίους, στήν οικονομική δραστηριότητα. "Η άκμή συνεχίζεται και τόν 19ο αιώνα, έξαρτημένη όμως τώρα περισσότερο από τήν αποικιοκρατική ευρωπαϊκή πολιτική και με ισχυρότερους ανταγωνιστές.¹⁸

17. Στις γενεαλογικές σημειώσεις του ó ποιητής καμαρώνει με τόν ισχυρισμό ότι οι Καβάφηδες κρατούν από τó Βυζάντιο και ότι ήταν σημαντική οικογένεια στήν Κωνσταντινούπολη με πολλές διασυνδέσεις και άξιώματα στήν Όθωμανική Αυτοκρατορία. Από μαρτυρία τής Βαλιέρι μαθαίνουμε ότι ó θεός της «έδινε μεγάλη σημασία και κολακευόταν για τίς όνομαστές συγγένειες τών οικογενειών τού πατέρα και τής μητέρας του [...]. Είχε νομισμο-σμο ó ποιητής άναμφισβητήτως). Για όλα αυτά και για τά σχετικά με τή γενεαλογία τών Καβάφηδων και τίς καταγραφές τού ποιητή εν γένει βλ. τó σχετικό κείμενο τού Βαγγέλη Καραγιάννη (ό.π.). Βέβαια, (καβάφης) στά τουρκικά σημαίνει, σύμφωνα με τά λεξικά, «ó πωλών ή κατασκευάζων ύποδήματα δευτερευούσης ποιότητας» και μεταφορικά «άνθρωπο κατωτέρας στάθμης». "Αν δεχτούμε τήν άποψη ότι τά επίθετα δέν είναι τυχαία αλλά ανταποκρίνονται σέ κάποια παλαιότερη πραγματικότητα, τότε πρέπει κά-που να χωρέσουμε και τήν έτυμολογία στήν ένδοξη γενεαλογία τού ποιητή.

18. «Οί Έλληνες [από τά μέσα τού 19ου αιώνα κι έπειτα] έχασαν [...] τó μονοπώλιον τών έμπορευμάτων τής Ανατολής και τών λιμένων τής Ρω-

Ἡ πραγματικότητα ἐπιβάλλει τὴ διαρκὴ κινητικότητα πρὸς τὰ κέντρα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα προσφέρουν καινούριες εὐκαιρίες. Ὁ δυναμισμὸς αὐτὸς μεταφράζεται σὲ κοσμοπολίτικη νοοτροπία ἢ, ἀρνητικὰ, ἐκδηλώνεται μὲ τὴ μορφή ἐπιδεικτικοῦ νεοπλουτισμοῦ καὶ ἀπαίδευτου σνομπισμοῦ. Ὡστόσο παρὰ τὶς ἀναμενόμενες παρεκκλίσεις, οἱ παροικίες ἐπεδείκνυαν, μὲ τὸν δικὸν τῆς τρόπον ἢ καθεμίᾳ, ἰδιαίτερο ζῆλον στὴ διατήρησιν τῆς ἐλληνικῆς ταυτότητος, ἔχοντας ὡς ἀμετακίνητες ἐστίες τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν Κοινότητα. Καθὼς ὅμως τὰ πράγματα ἄλλαζαν ραγδαίᾳ στὴν Εὐρώπῃ καὶ τὰ οἰκονομικὰ δεδομένα μετακινουῦσαν τὸ κέντρο βάρους ἀκόμη περισσότερο ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ πρὸς τὴ Δύση, ἄλλαζαν καὶ οἱ ἰσοροπίες στὶς παροικίες.

Στὸν 20ὸ αἰῶνα, μὲ τὴν ἐκ βάθρων μεταβολὴν τῆς γεωπολιτικῆς κατάστασης καὶ τὶς καινούριες οἰκονομικὰς συνθῆκες, οἱ παλιὲς παροικίες παρακμάζουσιν γρήγορα ἕως τὴν πλήρη συρρίκνωσιν ἢ ἐξαφάνισίν τας μετὰ τὸν Β΄ Παγκόσμιον πόλεμον. Ἀπὸ τότε καὶ ὕστερα ἡ κατάστασις χειροτερεύει. Τὰ δεινὰ τῆς Κατοχῆς καὶ τοῦ Ἐμφυλίου κατέληξαν σὲ μιὰ βαθιὰ διχασμένη καὶ ἀπελπιστικὰ φτωχὴ κοινωνία μὲ ἀβυσσαλέας ἀνισότητες. Τότε παρατηρεῖται τὸ φαινόμενον τῆς γενικευμένης μετανάστευσης στὴν Εὐρώπῃ ἀλλὰ κυρίως στὴν Ἀμερικὴν, τὸν Καναδᾶ καὶ τὴν Αὐστραλίαν. Οἱ κοινότητες τῶν μεταναστῶν ὅμως εἶναι τελείως διαφορετικαί, στοὺς κοινωνικοὺς καὶ οἰκονομικοὺς τοὺς ὅρους, ἀπὸ τὶς παροικίες στὴν ἐποχὴ τῆς ἀποικιοκρατίας καὶ τῶν μεγάλων αὐτοκρατοριῶν.

Ὁ Πέτρος-Ἰωάννης, ὁ πατέρας τοῦ ποιητῆ, γεννήθηκε τὸ 1814 στὴ Θεσσαλονίκη, ἀλλὰ ἔζησε τὰ παιδικὰ καὶ νεανικά του χρόνια στὴν Κωνσταντινούπολιν. Σὲ ἡλικίαν 22 ἐτῶν πῆγε στὴν Ἀγγλίαν. Ἐκεῖ εἶχε ἤδη ἐγκατασταθεῖ ὁ ἀδελφὸς του Γεώργιος,

σίας, ἅτινα νῦν παράγονται καὶ ἔπου πρὶν δὲν παρήγοντο, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὰς τὰς παλαιὰς πηγὰς συνέρρευσε πληθὺς Εὐρωπαίων καὶ Ἰουδαίων, οἵτινες ὠφελοῦμενοι ἐκ τῶν ἀτμοπλοικῶν καὶ σιδηροδρομικῶν συγκοινωνιῶν καὶ ποικίλων εὐκολιῶν, ἐκανόνισαν τὴν ἐργασίαν ταύτην εἰς τρόπον ὥστε νὰ καταντᾷ μᾶλλον τραπεζικῆν, Ἀνδρέας Συγγρός, Ἀπομνημονεύματα, τόμ. Β΄, Ἑρμῆς, Ἀθήνα 1998 [1908], σ. 269.

μέ τὸν ὁποῖο ἴδρυσαν τὸν οἶκο «Cavafy & Co». Τὸ 1849 ἐπιστρέφει στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ παντρεύεται τὴ δεκαεπτάχρονη Χαρίκλεια Φωτιάδη, ποὺ κρατᾶ καὶ αὐτὴ ἀπὸ ἀκόμη πρὸ ὀνομαστῆ φαναριώτικη οἰκογένεια. Μένει στὴν Πόλη ἕναν χρόνο περίπου καὶ ἔπειτα ἐπιστρέφει στὴν Ἀγγλία ὅπου, μετὰ ἀπὸ δύο χρόνια θὰ τὸν ἀκολουθήσει ἡ σύζυγός του μετὰ τὸ πρῶτο τους παιδί. Θὰ ἐγκατασταθοῦν στὸ Λίβερπουλ, χωρὶς βέβαια ὁ Πέτρος-Ἰωάννης νὰ σταματήσει νὰ ταξιδεύει συνεχῶς γιὰ ἐμπορικοὺς σκοποὺς. Ὅλα αὐτὰ εἶναι συνηθισμένα πράγματα γιὰ τοὺς Ἕλληνες τῆς Πόλης. Καθὼς ἔβλεπαν ὅτι οἱ συνθήκες στὴν περιοχὴ τους ἄλλαζαν, ἐπεξέτειναν τὶς δραστηριότητες πρὸς τὸ ταχύτερα ἀνερχόμενο οἰκονομικὸ κέντρο, ποὺ δὲν ἦταν ἄλλο ἀπὸ τὸ Λονδίνο. Ὅσο ὁ Πέτρος-Ἰωάννης πολλαπλασίαζε τὴν περιουσία, ἡ σύζυγός του πολλαπλασίαζε τὴν οἰκογένεια. Κατὰ τὰ λεγόμενα τοῦ ποιητῆ ἡ μητέρα του δὲν περιορίστηκε στὴν παραγωγὴ ἀπογόνων· ὁ πατέρας του φρόντισε νὰ τῆς δώσει τὴ δυνατότητα νὰ μορφωθεῖ προσλαμβάνοντας δασκάλους ποὺ τῆς ἔμαθαν ἀγγλικά, γαλλικά καὶ ζωγραφικὴ.

Τὸ 1855 ἡ ἐταιρεία «Καβάφης καὶ Σία» διευρύνει τὶς δραστηριότητές της στὴν Αἴγυπτο, γεγονός ποὺ ἀναγκάζει τὸν Πέτρο-Ἰωάννη νὰ μετακομίσει στὴν Ἀλεξάνδρεια μαζί με τὴ γυναίκα του καὶ τὰ τρία παιδιά του. Τὰ ἄλλα ἕξι θὰ γεννηθοῦν ἐκεῖ. Ἡ Αἴγυπτος πρόσφερε ἐξαιρετικὲς οἰκονομικὲς εὐκαιρίες λόγω τῆς θέσης της καὶ τῶν εὐνοϊκῶν συνθηκῶν γιὰ τὸ ἐμπόριο. Ὅταν μάλιστα γεννήθηκε ὁ ποιητής (1863), ἐξαιτίας τοῦ ἀμερικανικοῦ ἐμφυλίου πολέμου (1861-1865), σταμάτησαν οἱ ἐξαγωγὲς βαμβακοῦ πρὸς τὴν Εὐρώπη, μετὰ ἀποτέλεσμα νὰ γίνῃ περιζήτητο τὸ αἰγυπτιακὸ βαμβάκι, ποὺ ἦταν ἄλλωστε καὶ καλύτερης ποιότητος. Ὁ πατέρας του ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς πολλοὺς ποὺ μετακινήθηκε ἀκολουθώντας τὸν δρόμο τοῦ χρήματος. Ἡ ἐταιρεία τῶν δύο ἀδελφῶν πῆγαινε πολὺ καλά, ἔχοντας ἔδρα τὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ παράρτημα στὸ Λίβερπουλ.¹⁹ Ὁ Γεώρ-

19. «Ἐν Αἴγυπτῳ τότε ἔπρεπε νὰ εἶναι τις ἡ ἐντελῶς ἡλίθιος ἡ πλήρης ἐλαττωμάτων διὰ νὰ μὴ σχηματίσει τάχιστα σπουδαίαν περιουσίαν», Συγγρός, ὁ.π., σ. 303.

γιος Καβάφης, άνθρωπος εκλεκτικής παιδείας και θυμόσοφης ιδιοσυγκρασίας, όντας συνάμα ικανός και έργατικός, προωθοΰσε με σύνεση τὰ συμφέροντα τῆς εταιρείας στὴν Ἀγγλία. Αὐτὴ ἡ οἰκονομικὴ εὐρωστία επέτρεπε στὴν οἰκογένεια τοῦ ποιητῆ νὰ ζεῖ, ὅπως ἀφηγεῖται ὁ ἴδιος, πολυτελῶς, ἕως τὸν θάνατο τοῦ πατέρα τὸ 1870.

Ἄπο τότε κι ἔπειτα ἀλλάζουν ὅλα. Ξαφνικά, μιὰ οἰκογένεια μὲ ἑπτὰ παιδιά (δύο εἶχαν ἤδη ἀποβιώσει) καὶ μιὰ χήρα μάνα ἔπρεπε νὰ ἀνασυγκροτήσουν τὴ ζωὴ τους. Τί πιὸ φυσικὸ ἀπὸ τὸ νὰ ἀναζητήσουν καταφύγιο στὴν Ἀγγλία, ὅπου εἶχαν τὴν προστασία τοῦ θείου. Πράγματι ἐκεῖ θὰ ἐγκατασταθοῦν, μετακινούμενοι μεταξὺ Λονδίνου καὶ Λίβερπουλ ἀπὸ τὸ 1872 ἕως τὸ 1877. Ἡ οἰκονομικὴ κατάρρευση τῆς Αἰγύπτου τὸ 1876 κάνει ὀριστικὴ τὴ χρεοκοπία τῆς οἰκογένειας. Ὁ ποιητὴς γιὰ ἕξι περὶπου χρόνια θὰ πάει σὲ ἐγγλέζικο σχολεῖο (ἀν καὶ δὲν ἔχουμε συγκεκριμένες πληροφορίες γι' αὐτὸ) καὶ θὰ μεγαλώσει σὲ ἐγγλέζικο περιβάλλον. Δὲν ξέρομε τί ἀκριβῶς κράτησε ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐμπειρία στὴν ὑπόλοιπη ζωὴ του. Ἐνα εἶναι σίγουρο: ἡ σχέση του μὲ τὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα. Τὰ ἀγγλικά τοῦ Καβάφη μαρτυροῦν βιωματικὴ ἐπαφή τόσο στὸν γραπτὸ λόγο (ποὺ μποροῦμε νὰ τὸν ἐλέγξουμε) ὅσο καὶ στὸν προφορικὸ (ἀν πιστέψουμε τίς μαρτυρίες πολλῶν συνομιλητῶν του, γιὰ τοὺς ὁποίους τὰ ἀγγλικά ἦταν μητρικὴ γλῶσσα). Ἡ παιδεία του γενικὰ ἔχει βαθὺ βρετανικὸ χρώμα, γεγονός που καθιστᾶ κατανοητὴ τὴν ἀπόπειρά του νὰ γράψει, ὅταν ἦταν νέος, ποίηση ἀγγλιστί (ὄχι μὲ μεγάλη ἐπιτυχία εἶναι ἀλήθεια).

Πάντως τὸ 1877 ὁ Καβάφης βρίσκεται στὴν Ἀλεξάνδρεια, σὲ ἡλικία 14 ἐτῶν, τὸ μικρότερο μέλος μιᾶς ἑπταμελοῦς οἰκογένειας ποὺ ἀντιμετωπίζει οἰκονομικὲς δυσκολίες. Κάπου ἐκεῖ ἀρχίζουμε νὰ ἀναγνωρίζουμε ἀμυδρὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ νεαροῦ Καβάφη: ὅλα τὰ ὑπόλοιπα ἀφοροῦν αὐτὸ ποὺ εἶπαμε λίγο πρὶν: τὸ οἰκογενειακὸ μυθιστόρημα, δηλαδὴ μιὰ ἱστορία ἀβυθομέτρητη γιὰ τὴν ὁποία διαθέτουμε ἰσχνὲς πληροφορίες. Ἄπο ἐδῶ καὶ στὸ ἐξῆς ὁ Καβάφης θὰ εἶναι ὅλο καὶ περισσότερο ἀναγνωρίσιμος.

Πέντε χρόνια, ἀπὸ τὸ 1877 ἕως τὸ 1882, βολοδέρνει στὴν Ἀλεξάνδρεια. Κάτι σπουδάζει ἰδιωτικά, κάποια κλίση δείχνει

στά γράμματα, αλλά τίποτε χειροπιαστό δὲν ἔχουμε. Τὸ μόνο σίγουρο εἶναι ὅτι κάνει παρέα μὲ τὰ παιδιὰ τῶν πλουσίων στὴν ἑλληνικὴ παροιμία· ἐκεῖ καὶ μὲ αὐτοὺς περνᾷ τὰ ἐφηβικά του χρόνια, ὅπως οἱ νέοι τῆς ἐποχῆς. Τὸ 1882 ἡ ζωὴ τῆς οἰκογένειας ἀνατρέπεται ἄρδην γιὰ μιὰ ἀκόμη φορά. Ὅταν οἱ Βρετανοί, μετὰ τὴν αἰγυπτιακὴ ἐξέγερση τοῦ Ἄραμπι πασᾶ, ἀποκλείουν τὴν πόλη καὶ ὁ φόβος ἀπλώνεται παντοῦ, ἡ Χαρίκλεια Καβάφη παίρνει τὰ παιδιὰ της καὶ πάει ἐκεῖ πού ὑπάρχει ἀσφάλεια: στὸν πατέρα της, στὴν Κωνσταντινούπολη. Καὶ εἶχε δίκιο, γιατί ἡ κατοικία τους (μὲ τὰ ἐναπομείναντα ὑπάρχοντά τους) καταστράφηκε μὲ τὸν βομβαρδισμό τῆς πόλης ἀπὸ τοὺς Ἑγγλέζους. Γιὰ τὸ ταξίδι αὐτὸ γνωρίζουμε κάποιες λεπτομέρειες ἀπὸ ἡμερολόγιο πού κράτησε ὁ ποιητῆς στά ἀγγλικά καὶ τὸ ὁποῖο θεωρεῖται ὡς τὸ πρῶτο γνωστὸ χειρόγραφό του.²⁰

Τρία χρόνια θὰ μείνουν στὴν Πόλη, μεγάλο διάστημα γιὰ τὸν εἰκοσάχρονο Καβάφη πού ἄφησε πίσω στὴν Ἀλεξάνδρεια στενοὺς φίλους καὶ οἰκεῖο περιβάλλον. Ὁ μόνος τρόπος ἐπικοινωνίας εἶναι ἡ ἀλληλογραφία. Ἀλλὰ καὶ στὴν Πόλη δὲν θὰ ἀργήσει νὰ προσαρμοστεῖ καὶ μάλιστα κατὰ κάποιον τρόπο νὰ νιώσει πῶς ἐλεύθερος γιὰ νυχτερινὴ διασκέδαση. Πρέπει νὰ τὸν γοῆτευσε τὸ καινούριο του περιβάλλον, ὄχι μόνον τὸ συγγενικὸ ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος ζωῆς μακριὰ ἀπὸ τὴν «ἐπαρχιώτικη» Ἀλεξάνδρεια.²¹ Τὴ φιλοξενία τὴν ἀνέλαβε ὁ παππούς του Γεωργάκης

20. Βλ. *Λεύκωμα Καβάφη: 1863-1910*, ἐπιμ. Λένα Σαββίδη, Ἑρμῆς, Ἀθήνα 1983, σ. 42-49, καὶ γιὰ πῶς συστηματικὴ παρουσίαση Diana Haas, «Κωνσταντῖνου Καβάφη Constantinopoliad an Epic», στὸ *Ζητήματα ἱστορίας τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων. Ἀφιέρωμα στὸν Κ. Θ. Δημαρᾶ*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 281-304.

21. Σημειώνει ὁ ἴδιος τὸ 1907: «Τὴν συνήθισα πιά τὴν Ἀλεξάνδρεια, καὶ πιθανότατα καὶ πλούσιος ἂν ἦμουν ἐδῶ νὰ ἔμνησκα. Ἀλλὰ μὲ ὅλον τοῦτο, πῶς μὲ στεναχωρεῖ. Τί δυσκολία, τί βᾶρος πού εἶναι ἡ μικρὴ πόλις – τί ἔλλειψις ἐλευθερίας. Θὰ ἔμνησκα ἐδῶ (δὲν εἶμαι πάλι βέβαιος ὅπως διόλου ἂν θὰ ἔμνησκα) γιατί εἶναι σὰν πατρίς, γιατί σχετίζεται μὲ τὲς ἀναμνήσεις τῆς ζωῆς μου. Ἀλλὰ πῶς ἐχρειάζονταν σ' ἓνα ἄνθρωπο σὰν κ' ἐμένα —τόσο διαφορετικὸ— ἡ μεγάλῃ πόλις, Ἡ Λόντρα, νὰ ποῦμε» (βλ. *Παράρτημα: Σημειώματα στὴν παρούσα ἔκδοση*).

Φωτιάδης αλλά στην κοινωνική ζωή συμμετείχε ένα μεγάλο σόι που κάποια στιγμή άρχισε να ανησυχεί από τις («έξαφανίσεις») του. Τότε λέγεται ότι πήραν μορφή και οι έρωτικές προτιμήσεις προς το ίδιο φύλο και ιδιαίτερα η αδυναμία που έτρεφε για τον ξάδερφό του Γεώργιο Ψύλλιαρη, Φήμες και ψίθυροι που μένουν ακόμη ατεκμηρίωτα, αλλά που δεν χρειάζεται να μάς απασχολήσουν σκανδαλοθηρικά, αφού ανήκουν στο πεδίο της εικασίας.

Είναι η πρώτη φορά που ο ποιητής επισκέπτεται τη γενέτειρα των γονιών του και τον τόπο καταγωγής των προγόνων του. Η τριετία αυτή πρέπει να υπήρξε πολύ σημαντική για τη συγκρότηση της προσωπικότητάς του: αναδίφηση στο παρελθόν της οικογένειας, ανανέωση ή σύναψη σχέσεων και, το σημαντικότερο, αναζήτηση ταυτότητας. Δεν είναι τυχαίο ότι στην Πόλη δοκιμάζει τις δυνάμεις του στη λογοτεχνική γραφή και φανερώνει την καλλιτεχνική του κλίση. Το πρώτο του ποίημα («Leaving Therária»), που παρέμεινε άδημοσίευτο, το γράφει το 1882, στα αγγλικά. Έπαγγελματικά αμφιταλαντεύεται μεταξύ πολιτικής και δημοσιογραφίας.

Στην Αλεξάνδρεια επέστρεψε το 1885 και από τότε δεν την εγκατέλειψε ποτέ για μεγάλο διάστημα έως τον θάνατό του. Την ίδια εποχή αφήνει την αγγλική υπηκοότητα, που κληρονόμησε από τους γονείς του, και κρατά την ελληνική, παραμένοντας Έλληνας της διασποράς, και όντας ήδη βαφτισμένος κατά το χριστιανικό ὀρθόδοξο δόγμα. Στο σπιτικό των Καβάφηδων κυριαρχούσε η μητέρα Χαρίκλεια. Γύρω από αυτήν οι άντρες της οικογένειας κανόνιζαν τη ζωή τους με τον δικό του τρόπο ο καθένας.

Την ατμόσφαιρα στο σπίτι των Καβάφηδων την περιγράφει παραστατικά η Βαλιέρι, όταν μετά από πολλά χρόνια ανακαλεί στη μνήμη της πρόσωπα και πράγματα: «Δεν έμιλούσανε, αλλά την εξέρανε [την «άνωμαλία» του ποιητή]. Δεν την συζητούσανε. Οι Καβάφηδες ήτανε ο καθένας μονόχνοτος. 'Ο ένας δεν ανακατεύουνταν στη ζωή του άλλου. Ήταν αναμεταξύ τους σαν ξένοι [...]. Κάθε αδελφός ήτανε κλειδωμένος εις την κάμαρή του. Ήτανε σαν ένα μοναστήρι και μέσα μοναχοί, ο καθένας κλειδωμένος σέ μιὰ κάμαρα. Δεν έμιλούσανε πολύ

κήρυξε σιωπηρῶς ὅσο καὶ εὐσχήμως ἀργότερα. Ἡ σταδιοδρομία τοῦ Καβάφη στὴν τέχνη ἀρχίζει στὴν οὐσία ὅταν γίνεται 28 ἐτῶν, τὸ 1891, τότε ποὺ οἱ προσπάθειές του ἀποκτοῦν καλύτερη προοπτική.²⁴ Ἡ μετέπειτα ἐξέλιξή του εἶναι ἀπὸ τὰ μεγάλα αἰνίγματα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας: ἡ σταδιακὴ μεταμόρφωση τοῦ μέτριου μιμητῆ σὲ ἰδιώνυμο ἀριστοτέχνη.

Ἀπὸ τὸ 1891 ἕως τὸ 1904 ἐργάζεται πυρετωδῶς γιὰ νὰ στεριώσει τὴν ποιητικὴ του φήμη μὲ δύο τρόπους: δημοσιεύοντας ποιήματα σὲ περιοδικὰ, ἐφημερίδες καὶ ἐτήσια ἡμερολόγια, διανέμοντας τὰ ποιήματά του ἰδιωτικὰ ὡς μονόφυλλα, δημιουργώντας σταθερὴ φιλολογικὴ βάση στὴν Ἀλεξάνδρεια, ἐνῶ τὴν ἴδια ἐποχὴ κάνει τὶς πρῶτες ἀπόπειρες νὰ ρίξει γέφυρα πρὸς τὸ «ἐθνικὸ κέντρο». Ἡ δράση του εἶναι ἀνάθεκτο. Ἄρκει νὰ θυμηθοῦμε ποιήματα ὅπως «Τεῖχη», «Κεριά», «Τὰ παράθυρα», «Περιμένοντας τοὺς βαρβάρους», «Τὸ πρῶτο σκαλὶ» καὶ ἄλλα. Τὸ 1904 (ἢ τὸ 1905) κυκλοφορεῖ μόνος του τὸ πρῶτο «τεῦχος» ποὺ περιέχει 14 ἀπὸ τὰ πιὸ γνωστὰ ποιήματά του. Τὸ 1903 δημοσιεύεται τὸ ἄρθρο τοῦ Ξενόπουλου στὰ *Ἡναθήναια*, ἡ πρώτη σημαντικὴ μελέτη γιὰ τὸ καβαφικὸ ἔργο. Τὸ 1910 κυκλοφορεῖ τὸ δεύτερο «τεῦχος» μὲ 21 ποιήματά του.

Ὅταν φτάνουμε στὰ 1911, τότε ποὺ λέγεται ὅτι συντελοῦνται ἡ μεγάλη προσωπικὴ κρίση καὶ ἡ στροφὴ στὴν ποίησή του, μὲ τὴν ἀποδέσμευση ἀπὸ τὶς βαριές ἐπιρροές τοῦ ρομαντισμοῦ, τοῦ παρνασσιτισμοῦ καὶ τοῦ συμβολισμοῦ, καὶ τὴν ὀριστικὴ κατάρτηση προσωπικῆς ποιητικῆς γλώσσας,²⁵ ὁ Καβάφης ἔχει

24. Τὴ χρονιά αὐτὴ δημοσιεύεται στὸ ἀθηναϊκὸ περιοδικὸ *Ἀττικὸν Μουσεῖον* τὸ ποίημα «Κτίσται», ἐνῶ τὸν ἐπόμενον χρόνο (1892) τὸ τυπώνει γιὰ πρώτη φορὰ ἰδιωτικὰ. Σημαντικὸ βῆμα στὴν «ιδιότροπη» κυκλοφορία τῶν καβαφικῶν ἔργων εἶναι ἡ τετρασέλιδη ἔκδοση τοῦ ποιήματος «Τεῖχη» τὸ 1897 (περιεῖχε ἐπίσης ἀγγλικὴ μετάφραση τοῦ Τζῶν Καβάφη) καὶ ἡ ὀκτασέλιδη τοῦ «Περιμένοντας τοὺς βαρβάρους» τὸ 1904. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀντιτύπων, σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις τέτοιων ἐκτυπώσεων, δὲν ὑπερβαίνει τὰ πενήντα.

25. Ἦδη τὸ 1906 ὁ Ξενόπουλος, σὲ ἐπιστολὴ του στὸν *Νουμᾶ*, παρατηρεῖ: «Ποιητὴς μὲ δική του ἀντίληψη τοῦ κόσμου, μὲ δική του φόρμα, μὲ δική του γλώσσα, μὲ δική του τέχνη» (βλ. Δημήτρης Δασκαλόπουλος καὶ

τόσο σημαντικά έρείσματα σὲ Ἀλεξάνδρεια καί, ἐν μέρει, στὴν Ἀθήνα ὥστε νὰ θεωρεῖται ὄχι μόνο κάτι ἰδιαίτερο καὶ ἀξιοπρόσεκτο ἀλλὰ, βαθμιαῖα, καὶ ἀπειλὴ γιὰ τὸν κυρίαρχο τῆς ἑλληνικῆς πνευματικῆς ζωῆς, καὶ κατὰ τέσσερα ἔτη πρεσβύτερό του, Κωστῆ Παλαμᾶ. Ἔως τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα ὁ Καβάφης μπορεῖ νὰ ἔχει βρεῖ τὸν δρόμο του, ἀναζητᾶ ὅμως ἀκόμη τὴ δική του ξεχωριστὴ «φωνή» γιὰ νὰ ἀποκτήσει ποιητικὴ ταυτότητα. Αὐτὸ συντελεῖται στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα²⁶ καὶ πιστοποιεῖται μὲ τὴν ἀλλαγὴ πλεύσης τὸ 1911. Ἀπὸ τὸ 1912 καὶ ἕως τὸν θάνατό του θὰ τυπώσει, μὲ τὸν δικό του μοναδικὸ τρόπο, δέκα «συλλογές» ποιημάτων, πέντε θεματικὲς καὶ πέντε χρονολογικὲς. Οἱ «συλλογές» αὐτὲς δὲν εἶναι παρὰ συρραφές (ἢ ἀκριβέστερα συσσωματώσεις μὲ τὴ χρήση συνδετήρα) μονοφύλλων, ἀπὸ 100 ἕως 400 ἀντίτυπα, τὰ ὁποῖα διανέμει κρατώντας καταλόγους ἀποδεκτῶν.

Σὲ σύνταμο σχετικὰ χρονικὸ διάστημα θὰ ἀναγνωριστεῖ σὰν σπουδαία ποιητικὴ παρουσία στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴν Εὐρώπη μὲ φανατικὸς θαυμαστὲς ἀλλὰ καὶ ἐξίσου φανατισμένους ἀντιπάλους. Τὸ 1911 ὅμως εἶναι κρίσιμο σταυροδρόμι καὶ γιὰ τὴ ζωὴ του. Ἀποσύρεται ἀπὸ τὴν κοσμικὴ δράση καὶ γίνεται περισσότερο ἰδιωτικὸς. Στὰ 47 του χρόνια τὸν ἀπορροφᾷ πιά τελείως τὸ ἔργο του. Ὁ Καβάφης ποὺ ἔπαιζε τένις, ποὺ τὸν ἔραβε ὁ καλύτερος ράφτης τῆς Ἀλεξάνδρειας, ποὺ εἶχε, μαζὶ μὲ τὸν ἀδελφό του Παῦλο, μόνιππο, ποὺ ἔπαιρνε μέρος σὲ κοσμικὲς συγκεντρώσεις, ποὺ χόρευε ἢ ἔπαιζε χαρτιά, ποὺ πῆγαινε στὸ καζίνο,²⁷ ἀνήκει ὀριστικὰ στὸ παρελθόν.

Τὸν λογοτεχνικὸ του βίο μποροῦμε, ἐπομένως, νὰ τὸν συνοψίσουμε ὡς ἐξῆς: ἀπὸ τὸ 1882 ἕως τὸ 1891 εἶναι ἡ περίοδος

Μαρία Στασινοπούλου, *Ὁ βίος καὶ τὸ ἔργο τοῦ Κ. Π. Καβάφη*, Μεταίχμιο, Ἀθήνα 2002, σ. 61).

26. Βλ. τὸ κείμενό του «Philosophical Scrutiny» («Φιλοσοφικὸς Ἐλεγχος»), γνωστὸ καὶ ὡς «Ποιητικὴ» ἢ «Ars Poetica» (1903) ὅπου πραγματεύεται ζητήματα καίρια τῆς ποιήσεώς του καὶ σχεδιάζει τὴν πορεία της γιὰ τὸ μέλλον (βλ. *Παράρτημα: Σημειώματα* στὴν παρούσα ἔκδοση).

27. Ἡ λέξις δὲν ἔχει ἀποκλειστικὰ τὴ σημερινὴ σημασία. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στὴν Ἀλεξάνδρεια σήμαινε καὶ τὸ πολυσύχναστο καφενεῖο.

τῆς πρώιμης ἀναζήτησης, ἀπὸ τὸ 1891 ἕως τὸ 1904 εἶναι ἡ μεταβατικὴ φάση καὶ ἡ θεμελίωση τῆς ποιητικῆς του ἰδιαιτερότητας, ἀπὸ τὸ 1904 ἕως τὸ 1911 σταθεροποιεῖται ἡ ποιητικὴ τεχνικὴ καὶ διευρύνεται ἡ φήμη του, ἀπὸ τὸ 1911 ἕως τὸ 1933 εἶναι ἡ ὄριμη περίοδος, κατὰ τὴν ὁποία ὁ Καβάφης ὀλοκληρώνει τὸ ποιητικὸ του πρόσωπο καὶ τελειοποιεῖ τὸ ἔργο του.

Κατὰ τὴν τελευταία αὐτὴ περίοδο καθιερώνεται ὡς σημαντικὸς Ἕλληνας καὶ Εὐρωπαϊκὸς ποιητὴς, γεγονός που βεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἔντονη πρόσληψη τῆς ποιήσεώς του τόσο σὲ ἐπίπεδο ἀναγνωστικοῦ ἐνδιαφέροντος ὅσο καὶ σὲ ἐπίπεδο ἀνταπόκρισης τῆς κριτικῆς καὶ τῆς λογιόσυνης. Τὸ παράδοξο εἶναι ὅτι ὁ Καβάφης ποὺ γνωρίζουμε ἀργήσε νὰ φτάσει στὸν προορισμὸ του. Ἄν ἔκρινε κανεὶς ἀπὸ τὶς πρώτες ποιητικὲς του ἀποπειρες, σίγουρα θὰ τὸν εἶχε καταδικάσει στὴν αἰώνια ἀφάνεια τῶν ἀσήμαντων ποιητῶν. Ἡ συνέχεια, ἀργὴ μὰ γόνιμη, ἀπέδειξε ὅτι πίσω ἀπὸ τὸν κομψεύμενο Φαναριώτη κρυβόταν ἡ πιὸ ἀσύλληπτη ἀλεπού τῆς ποίησης.

Ὁ κ. Καβάφης

Πῶς ζοῦσε ὁ ποιητὴς τὰ χρόνια τῆς λογοτεχνικῆς του δράσης στὴν Ἀλεξάνδρεια; Ποιὸς ἔβλεπε; Πῶς τὸν ἀντιμετώπιζε ὁ περίγυρός του; Ποιὰ ἦταν ἡ καθημερινότητά του; Συνηθισμένες ἀπορίες γιὰ τὴν προσέγγιση κάθε λογοτέχνη, πόσο μάλιστα γιὰ μιὰ τόσο ἀσυνήθιστη προσωπικότητα ὅπως ὁ Καβάφης. Πολλὰ γράφτηκαν καὶ εἰπώθησαν γι' αὐτόν, θετικὰ καὶ ἀρνητικὰ, ἀκόμη περισσότερες διαδόσεις τὸν συνοδεύουν ἕως σήμερα. Ὁ ἴδιος ὡστόσο ὑπῆρξε ἄκρως φειδωλὸς στὴ βιογραφικὴ ἐξομολόγηση, τηρώντας πάντα τὴν πεποίθησή του πῶς ὅλα τὰ σημαντικὰ πράγματα γιὰ τὴ ζωὴ του ἔχουν περάσει στὴν ποίηση. Δὲν εἶναι περίεργο ἐπομένως ὅτι ἀκόμη καὶ ἀπὸ τοὺς κοντινοὺς του θεωρήθηκε κρυψίνους καί, κάποτε, σκόπιμα παραπλανητικὸς.

Ἐνα ὡστόσο εἶναι βέβαιο: ἦταν ἀδύνατο νὰ τὸν γνωρίσεις καὶ νὰ μὴν ἐντυπωσιαστεῖς. Ὁ Καβάφης δὲν περνοῦσε ποτὲ ἀπαράτητος. Ἡ ἐμφάνισή του, ἡ στάση του, ὁ λόγος καὶ ὁ τρό-

πος του, είχαν κάτι τὸ ιδιαίτερο καὶ συνάμα αἰνιγματικό. Ἦταν ὁ ἴδιος κομμάτι τοῦ ἔργου του. Περίτεχνα ἐπεξεργασμένο καὶ ἀντιφατικά ἐλκυστικό. Ὁ Ξενόπουλος, σὲ ἐπιστολή του πρὸς τὸν Τίμο Μαλάνο, τὸν περιγράφει ὡς ἐξῆς τὸ 1927, ἀνακαλώντας τὴν πρώτη τους συνάντηση, ὅταν ὁ Καβάφης ἦταν 38 ἐτῶν:

Πολὺ νέος δὲν ἦταν, μὰ στυλπνός, Μ' αὐτὴ τὴ στυλβὴ τὸν φέρνω πάντα στὴ θύμησή μου. Ἔστιβαν τὰ κατάμαυρα μαλλιά του, ἡ κάτασπρη χωρίστρα του, τὰ μάτια του πίσω ἀπ' τὰ ματογυάλια, τὸ μελαχρινό του πετσί, τὰ στολίδια του, τὰ ρούχα του, ὅλα. Ἡ ὄμιλία του πολὺ ἀλλιώτικη ἀπ' τὴ δική μας ἐδῶ, μοῦ φάνηκε λιγάκι ἐπιτηδευμένη. Δὲν μιλοῦσε ἐλεύθερα. Στεκόταν, θά 'λεγες, νὰ βρῖσκει ἢ νὰ διαλέγει τίς λέξεις. Σύνολο ὡστόσο πολὺ ιδιόρρυθμο, πολὺ συμπαθητικό καὶ πολὺ ἐπιβλητικό.²⁸

Ὅσοι συνάντησαν τὸν Καβάφη, στὴν Ἀλεξάνδρεια ἢ στὴν Ἀθήνα, Ἕλληνες ἢ ξένοι, ἀναγνώρισαν ὅτι εἶχαν μπροστά τους κάτι μοναδικὸ καὶ ἐξωτικό. Μὲ ὅλες τίς ὑπερβολές, τοὺς θεατρνισμοὺς καὶ τὰ σκέρτσα του, μὲ ὅλη τὴν ἔμμονη ἐπιδίωξη νὰ κολακεύουν οἱ ἄλλοι τὸ ἐγὼ του, ἐνῶ ὁ ἴδιος ἔλεγε ἀκόμη καὶ τίς λεπτομέρειες συναντήσεων καὶ συνομιλιῶν, ἦταν σὲ ὅλους καταφανέστατο ὅτι πίσω καὶ πέρα ἀπὸ ὅλα αὐτὰ ὑπῆρχε μιὰ χειροποίητη προσωπικότητα ποὺ δὲν τὴ συναντᾶ κανεὶς εὐκόλα στὴ ζωὴ του. Ἀπὸ τὸν κύριο μὲ τὸ ψαθάκι, ποὺ κυκλοφορεῖ στὴν Ἀλεξάνδρεια μὲ ἐλαφρὴν ἀπόκλιση πρὸς τὸ σύμπαν, τοῦ Ἐ. Μ. Φόρστερ ἢ τὸν γκριζομάλλη λόγιο μὲ κεφάλι σὰν χελώνας τοῦ Φ. Μαρινέττι, ἕως τὸν εἴρωνα καὶ κοκέτη, μὲ ὕφος καρδινάλιου ἢ μυστικιστοσύμβουλου τοῦ πάπα στὴ Φλωρεντία τοῦ 15ου αἰώνα, τοῦ Καζαντζάκη ἢ τὸν ρυτιδωμένο καὶ γερασμένο Καβάφη, ποὺ ἔμοιαζε στὸν Θιέρσο ἢ στὸν Κοραῖ, τοῦ Οὐράνη, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ μαρτυρίες ἀνθρώπων ποὺ τὸν γνώρισαν, ὅπως ὁ Μαλάνος, ὁ Πιερίδης, ὁ Φίλιππος Στ. Δραγούμης, ἡ Μυρτιώτισσα, ὁ Ξενόπουλος, ὁ Σαρεγιάννης, ὁ Τσίρκας, ὁ Θεοτοκάς, ὁ Κατσίμπαλης, ἐπιβεβαιώνεται ὅτι ὁ Καβάφης ὡς προσωπικότητα ἦταν

28. Δ. Ν. Μουσμότης, «Δύο ἐπιστολές τοῦ Γρηγορίου Ξενόπουλου στὸν Τίμο Μαλάνο», *Νέα Ἑστία* 1738 (Ἰοκτώβριος 2001), σ. 523.

ένα μικρό σύμπαν με πολλά μυστικά και χαριτωμένες παραδοξότητες, ανεπανόληπτο όμως στην αυθεντικότητά του.

Ἄξιζι ἐδῶ νὰ παραθέσουμε ἕνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν ἀφήγηση τοῦ Κατράρο πὺν γνῶρισε τὸν Καβάφη τὸ 1918 καὶ σύχναζε στὸ σπίτι του:

Δεκαπέντε χρόνια συνέχεια [...] συνάντησα ἐκεῖ διάφορες προσωπικότητες καὶ τοὺς πῦν διαφορετικούς τύπους τοῦ λογοτεχνικοῦ κόσμου τῆς Ἀλεξάνδρειας· διανοουμένους, ἐπαγγελματίες καὶ ἐμπόρους [...], δημοσιογράφους, πὺν ἄλλοι πίστευαν κι ἄλλοι δὲν πίστευαν στὴν ἀξία τοῦ ἀμφιτρώνα, ζωγράφους καὶ μουσικούς [...]. Οἱ συνήθειες τῆς ζωῆς του ἦταν ὅμοιες μ' ἐκεῖνες πὺν εἶχε, τὴν τελευταία δεκαετία τοῦ περασμένου αἰῶνα καὶ στὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ, ἡ ὑψηλὴ ἀστική τάξη, μεταφυτεμένη, ἡ σιγά-σιγά δημιουργημένη στὴν Αἴγυπτο: συνήθειες πὺν κρατοῦσαν λίγο ἀπ' τὸ Λονδίνο καὶ λίγο ἀπ' τὸ Παρίσι.²⁹

Ὅσο ἰδιόρρυθμος ἦταν ὁ οἰκοδεσπότης ἄλλο τόσο ἀλλόκοτο ἦταν καὶ τὸ σπίτι του, στὸ κέντρο τῆς πόλης, στὸν δεύτερο ὄροφο λαϊκῆς πολυκατοικίας, βαμμένης πορτοκαλί, σὲ κακόφημη γειτονιά. Ἐνας συμφρυμὸς ἀντικειμένων μέσα σὲ ἀτμόσφαιρα σκηνοθετημένης τελετουργίας, μὲ τὸν Αἰγύπτιο ὑπηρέτη, τὰ ποτὰ καὶ τὰ σερμπέτια, τὸν ὑποβλητικὸ φωτισμὸ μὲ τὶς λάμπες πετρελαίου καὶ τὰ κεριά, τὰ παλαιὰ ἐπιπλα, τὴν ἀπουσία τηλεφώνου, ραδιοφώνου καὶ ἠλεκτρικοῦ ρεύματος, ἕνα μπεκιάρικο σπιτικὸ ὅπου σώρευσε ὅλα τὰ ἀπομεινάρια τῆς ζωῆς του καὶ πρόσθεσε τὴ δική του συνεισφορά: τοῦ μάγου οἰκοδεσπότη. Ὅπως πολὺ εὔστοχα παρατηρεῖ ἡ ἀνιψιά του Χαρίκλεια Βαλιέρι: «Δὲν θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ φανταστεῖ ἄλλον ἄνθρωπο νὰ ζεῖ σ' αὐτὸ τὸ διαμέρισμα, οὔτε τὸν Κωνσταντῖνο Καβάφη νὰ ζεῖ ἄλλου».³⁰

Ὁ Κατράρο δίνει ἐπίσης μιὰ ἐνδιαφέρουσα περιγραφή: «Ἐπιπλωμένο, χωρὶς ἀξιῶσεις ρυθμοῦ, χωρὶς πίνακες ἀξίας ὀλόγυρα, ἦταν ἕνα ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ μελαγχολικὰ διαμερίσματα ὅπου λεί-

29. Ἀτανάξιο Κατράρο, Ὁ φίλος μου ὁ Καβάφης, Ἰκαρος, Ἀθήνα 1970, σ. 35-36 καὶ 39-40.

30. Δασκαλόπουλος καὶ Στασινοπούλου, ὅ.π., σ. 63.

πει ἡ γυναίκα [...]. Τὰ πράγματα, πού σοῦ ἔφερναν στό μυαλό τόν χαμένο πλοῦτο τῆς οἰκογένειας Καβάφη, ἦταν ἀνεπανόρθωτα φθαρμένα ἀπό τὰ χρόνια: ὑφάσματα τριμμένα καί ξεφτισμένα, ξύλα ξεθωριασμένα καί φαγωμένα ἀπό τόν χρόνο, χαλιὰ κουρασμένα κι ἔτοιμα νά ξεφτίσουν [...]. Ζοῦσε μέσα σ' ἓνα εἶδος μικροῦ παζαριοῦ γεμάτο ἀπό ἀναμνηστικά καί δὲν δεχόταν γι' αὐτὰ καμιὰ διόρθωση οὔτε κι ἀντικατάσταση».³¹

Ὅσο ἡ φήμη μεγαλώνει γιὰ τὴν ποίησή του καί ὅσο οἱ διάδοσεις διογκώνουν τὸν μῦθο γιὰ τὴν προσωπικότητά του, τὸ ταξίδι στὴν Ἀλεξάνδρεια ἀνθρώπων τοῦ πνεύματος, δημοσιογράφων καί ἄλλων φιλομαθῶν περιέχει καί τὴν ἐξασφάλιση μιᾶς συνάντησης μὲ τὸν Καβάφη. Ἐπιδίωξη ὄχι καί τόσο εὐκόλη, ἀφοῦ ὁ ποιητὴς διάλεγε ποιόν, πότε καί γιὰ πόση ὥρα θὰ τὸν δεῖ. Τὸ ἴδιο προσεκτικὸς ἦταν μὲ τὴν αὐτοπαρουσίασή του, τὸν φωτισμό, τὰ ποτά, τὸν τόνο καί τὸ ἀντικείμενο τῆς συνομιλίας. Οἱ ἀντιδράσεις τῶν συνομιλητῶν ποικίλλουν ἀνάλογα μὲ τὸν τρόπο πού προσλαμβάνουν τίς καβαφικὲς ἰδιορρυθμίες ἀλλὰ καί μὲ τὴ γενικότερη σχέση πού ἀναπτύσσουν ἢ δὲν ἀναπτύσσουν μὲ τὸν ποιητὴ. Ὁ τελευταῖος πάλι τοὺς ζυγίζει, τοὺς διερευνᾷ καί προσδιορίζει τὴ στάση του ἀνάλογα μὲ τὴν προσδοκία πού μπορεῖ νά στηρίξει στὸν καθέναν ἀπὸ αὐτοὺς γιὰ τὴν προώθηση τοῦ ἔργου του.

Ἡ ἀντίδραση ἐξαρτᾶται ἐπίσης σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς σχέσης: συγγενεῖς, φίλοι, γνωστοί, κοινωνικὲς γνωριμίες, περαστικοὶ τοποθετοῦνται ἀπὸ τὸν ποιητὴ σὲ διαφορετικὴ κάθε φορὰ κατηγορία ἀλλὰ καί αὐτοί, ἀντιστοίχως, τὸν παρατηροῦν καί τὸν κρίνουν σύμφωνα μὲ τὴν περίσταση καί τὸν χαρακτήρα τους. Γύρω ἀπὸ τὸν ποιητὴ, αὐτὸν τὸν μοναχικὸ στό βάθος παίκτη, σχηματίζονται ἔτσι ἐπάλληλοι κύκλοι μὲ περίπλοκες καί ἀπρόβλεπτες διασυνδέσεις.³² Τὸ θέαμα γίνεται πιὸ

31. Κατράρο, ὁ.π., σ. 30-32.

32. «Τὸ παίξιμό του μὲ τοὺς ἀνθρώπους εἶναι πολύπλοκο, πολυμήχανο καί γεμάτο ἀπὸ τὰ πρῶτα μαιανδρῶν τεχνάσματα τοῦ νοῦ», Τίμος Μαλάνος, *Ὁ ποιητὴς Κ. Π. Καβάφης. Ὁ ἄνθρωπος καί τὸ ἔργο του*, Γκοβόστης, Ἀθήνα 1933 (ὀριστικὴ ἔκδοση: Δίφρος, Ἀθήνα 1957, σ. 41.

έντυπωσιακό μετά τὸν θάνατό του, ὅταν ἀκόμη καὶ οἱ πιὸ ἀνίδεοι συνειδητοποιοῦν ὅτι ὁ περίεργος κ. Καβάφης εἶναι πλέον παγκόσμια διασημότητα. Ἐπιστρέφουν τότε στὶς ἀναμνήσεις τους καὶ μὲ μιὰ γερὴ δόση φαντασίας καὶ δημιουργικῆς ἀναμόχλευσης προσπαθοῦν νὰ κερδίσουν καὶ αὐτοὶ λίγο ἀπὸ τὸ φῶς τῆς δόξας ποὺ στεφάνωσε τὸν ἄνθρωπο ποὺ ἔτυχε νὰ γνωρίσουν ἢ ἀπλῶς νὰ συναντήσουν. Ἄλλοι τὸν θεωροῦν κρυφίνου καὶ συμφεροντολόγο, ὑποκριτὴ καὶ τσιγκούνη· ἄλλοι τὸν βρίσκουν γοητευτικὸ καὶ φιλικό, ἀνθρώπινο καὶ σοφό. Τὰ ἀνέκδοτα ποὺ συνοδεύουν τὴ φήμη τοῦ ἔργου του εἶναι πολλὰ καί, τὶς περισσότερες φορές, βεβαιώνουν τὴν ἰδιόρρυθμη προσωπικότητά του. *Γιὰ παράδειγμα:*

«Μοῦ ἔχουν διηγηθεῖ γιὰ τὴ φορὰ ἐκείνη ποὺ πρόσφερε στὸν καλλιτέχνη Κεφαλλήνῳ κάτι νὰ πιεῖ. Ὁ τελευταῖος ἐτοιμάστηκε νὰ γεμίσει τὸ ποτήρι του ὅταν τὸν σταμάτησε ὁ Καβάφης. «Αὐτὸ εἶναι παλαμικὸ οὐίσκι», εἶπε [τοῦ Παλαμᾶ, δηλαδὴ κατώτερο]. «Τώρα ποὺ εἴμαστε μόνοι, θὰ σοῦ δώσω κάτι καλύτερο».³³

Ἀπὸ ἄλλη σκοπιὰ καὶ μὲ ἐντελῶς διαφορετικὴ πρόθεση μιλοῦν γιὰ τὸν ποιητὴ οἱ συγγενεῖς του. Ὅχι οἱ κοντινοὶ του, τὰ ἀδέρφια του γιὰ παράδειγμα, ἀλλὰ οἱ κάπως πιὸ μακρινοί, ὅπως ἡ ἀνιψιά του Χαρίκλεια Βαλιέρι, ποὺ δὲν εἶχε τὶς καλύτερες σχέσεις μαζί του, ἀφοῦ μάλιστα τῆς ἄφησε στὴ διαθήκη του τὸ ἀσημαντὸ ποσὸ τῶν 200 αἰγυπτιακῶν λιρῶν: «Δὲν ἦταν δημοκράτης ὁ Καβάφης. Ἐκανε τὸ δημοκράτη. Προσποιούτανε. Ἦτανε ἀριστοκράτης [...]. Ἦτανε πολὺ διπλωμάτης. Ἐκανε τὸν ἀπλὸ μὲ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ τὸν θαυμάζανε. Μὲ τοὺς ἀριστοκράτες, ἦτανε λόρδος».³⁴ Σὲ γενικὲς γραμμὲς μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ὀρισμένοι ἀπὸ τοὺς συνομιλητὲς τοῦ Καβάφη δὲν μπόρεσαν νὰ

33. Liddell, *Κριτικὴ βιογραφία*, ὅ.π., σ. 215-216. Ἐπίσης ὁ Λίντελ (σ. 101) σημειώνει τὰ ἑξῆς ὑποτιμητικά: «Ἐνας ἄνθρωπος, ποὺ δὲν ξεχώριζε γιὰ τὸ θάρρος του, οὔτε γιὰ τὴν τέλεια ἀκεραιότητά του, καὶ ποὺ συχνὰ τὸν χαρακτήριζαν ὡς δειλὸ καὶ ὄχι εὐθύ...».

34. Καραγιάννης, ὅ.π., σ. 154-155.

συνδέσουν τὸν ἄνθρωπο μὲ τὸ ἔργο.³⁵ Πότε τοὺς περίσσειε τὸ ἓνα καὶ πότε τὸ ἄλλο. Κάποιοι ἄλλοι, στὴν Ἀλεξάνδρεια, ὅπως ὁ Μαλάνος, εἶχαν ἔντονη προσωπικὴ σχέση μαζὶ του, φιλικὴ ἢ ἐχθρική, συχνότερα καὶ τὰ δύο, σὲ μιὰ ἀμφίθυμη ἀντιπαράθεση αἰσθημάτων, ἐπιθυμιῶν, παθῶν καὶ ἀπόψεων. Ὁ ποιητὴς μὲ ὅλους προσπαθοῦσε νὰ εἶναι διαιτητὴς καὶ γόης. Ὅπως ὅλοι οἱ ποιητές. Κανεὶς δὲν θέλει νὰ τὸν βλέπουν σὰν κοινὸ θνητό. Σὰν τὸν γείτονα μὲ τὶς παντοῦφλες.

Καθὼς τὸ ἔργο του κέρδιζε ἔδαφος στὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ καὶ στοὺς κριτικούς, καθὼς ἐπίσης ἡ φήμη του ἀπλωνόταν σταθερὰ καὶ ἀποδοτικά, ἦταν ἐπόμενο ὁ κ. Καβάφης νὰ γίνεῖ τὸ κέντρο τοῦ λογοτεχνικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ἐνδιαφέροντος στὴν Ἀλεξάνδρεια μὲ σημαντικὲς προεκτάσεις στὴν Ἀθήνα. Βέβαια ὅλα αὐτὰ δὲν ἔγιναν τυχαῖα. Ὁ ποιητὴς ὑπῆρξε μεθοδικὸς στὴν προώθησιν τῆς τέχνης του καὶ στὴ μέριμνα τοῦ βίου του. Συγκέντρωσε γύρω του πολλοὺς Ἀλεξανδρινοὺς νέους, φιλότεχνους ἢ περιπλανώμενους τῆς τέχνης ἢ ἀπλῶς φιλοπεριεργούς, καὶ ἀνέπτυξε ἐνεργὸ πεδίο σχέσεων μὲ ἄλλους σημαντικοὺς παράγοντες τῆς πνευματικῆς ζωῆς, κρατώντας πάντα τὴν ἐπικαιρότητα στραμμένη ἐπάνω του. Ὅπως ἦταν ἐπόμενο, στὴν καθαφικὴ αὐτὴ δυναμικὴ στηρίχτηκε, κατὰ κύριο λόγο, ἡ λογοτεχνικὴ κίνηση τῆς πόλης στὶς πρώτες δεκαετίες τοῦ 20οῦ αἰῶνα.

Ἀντιπαραθέσεις γύρω ἀπὸ τὸ καθαφικὸ ἔργο

Κεντρικὸ ρόλο στὴν ἀνάδειξιν τοῦ φαινομένου «Καβάφης» διαδραμάτισαν δύο ἀλεξανδρινὰ περιοδικά: ἡ *Νέα Ζωή* (1904-

35. Ἐνδεικτικὴ εἶναι ἡ μαρτυρία τοῦ Ἰμπραήμ ἐλ Καγιάρ πού τὸν παρουσιάζει τσιγκούνη, σχολαστικὸ, τυπικὸ, ἀπόμακρο καὶ ἐπιφυλακτικὸ. Ἀναφέρει ὅτι μιλοῦσε στὸ τηλέφωνο ἀλλὰ δὲν δακτυλογραφοῦσε (εἶχε δύο δακτυλογράφους) καὶ ὅτι οἱ Ἑγγλέζοι τὸν εἶχαν σὲ ὑπόληψη, ἀφοῦ τὸν προβίβαζαν ἀλλὰ καὶ τὸν καλοῦσαν νὰ τοὺς μιλήσει γιὰ ἱστορικὰ θέματα. Παρατηρεῖ ἐπίσης ὅτι δὲν εἶχε σχέση μὲ τοὺς ντόπιους, δὲν ἀντιπαθοῦσε τοὺς Ἑγγλέζους καὶ δὲν μιλοῦσε ποτὲ γιὰ πολιτικὴ ἢ γιὰ ἄλλα σοβαρὰ ζητήματα (βλ. σχετικὰ Χαλβατζάκης, ὁ.π.).